

LEGĂTURILE DINTRE DOI ISTORICI TRANSILVĂNENI: CONSTANTIN MOISIL ȘI IULIAN MARȚIAN

Viața a oferit românilor transilvăneni cadre diferite de manifestare sau, adesea, i-a obligat să trăiască departe de ținuturile natale. Cele mai fericite condiții — înainte de 1918 — erau acelea, de altminteri împărțite de o pleiadă de învățați, de a lucra în Regat și printre frații de aici. Unul din cei ce a avut o astfel de șansă, fără însă să se fi desprins niciodată de ai săi, a fost C. Moisil¹. Ce anume i-a unit, le-a susținut trează conștiința românească — și de transilvăneni —, care au fost resorturile și legăturile lor continue, rămân aspecte ce intră deopotrivă în istoria culturii cit și a unora dintre științe². Unele din aceste aspecte se desprind și din corespondența lui C. Moisil cu I. Marțian, ultimul fiind o personalitate tipică intelectualității românești din Transilvania primelor decenii ale veacului al XX-lea³.

Din Tulcea, la 15 ianuarie 1908, C. Moisil îi scria prietenului său, adresînd totodată „complimente tuturor năsăudenilor“, că-i înapoia — după 2 ani — manuscrisul *Repertoriului arheologic*, care „Probabil va sosi cu oarecare întârziere, căci Dunărea se trece foarte greu“. Cu același prilej îi trimite pentru colecție 2 monezi: una emisă sub Mircea cel Mare și alta din vremea lui Ioan Tihomir Basarab⁴. Considerînd istoria națională subiect comun, C. Moisil atrăgea atenția corespondentului său despre seria de articole tocmai apărute în „Convorbiri literare“, semnate de Th. Antonescu și Al. Tzigara Samurcaș, asupra culelor, apreciînd că „Dta ai putea să intervii în polemica lor, dînd lămuriri despre vechile cetăți din Ardeal, pe care le cunoști atît de bine“⁵. Comunicîndu-i că

¹ Datele personale la Ilie Țabrea, *Constantin Moisil*, București, 1970.

² Istoricii ardeleni, care „siliți de împrejurări a trece în patria liberă au trebuit să părăsească preocupările de acasă și să-și însușească pe ale celor de aici“, cf. Al. Lapedatu, *Istoriografia română ardeleană*, București, 1923, p. 19.

³ Despre Iulian Marțian (1867—1937), ajuns maior în armata austro-ungară, se poate afirma că a fost purtat de un interes continuu pentru istorie, în primul rînd arheologie. Profitînd de independența sa financiară — realizată din postura de președinte al Băncii din Năsăud — el a investit enorm într-o colecție de referință (donată parțial Muzeului din Năsăud și Institutului de Studii Clasice din Cluj), a stipendiat activitatea de săpături arheologice ca și formarea unor valoroși tineri români, a donat numeroase bunuri culturale Academiei Române, Muzeului de artă populară etc. A întreținut relații cu prestigioase personalități și instituții de specialitate: N. Iorga, S. Mehedinți, Al. Tzigara Samurcaș, G. Vilsan, Finály Gábor, Carl Moser, Karl Fuchs, I. Szombathy, Robert von Schneider, H. Reinerth ș.a. Privitor la personalitatea sa vezi C. Daicoviciu, *Necrolog*, în *ACMIT*, IV, 1932—1938, p. 458.

⁴ Scrisoarea în *Arh. Stat. Bistrița*, Fond V. Șolropa, Dosar 6, f. 10—11.

⁵ Idem. Lui Marțian i se recunoaște astfel calitatea de cercetător ce a stat, desigur, și la numirea sa — singurul dintre români! — ca membru al Comisiunii Monumentelor Istorice din Ungaria. Subiectul *in spe* va fi tratat de el în „Ră-

„am făcut anul trecut o mulțime de excursiuni arheologice în Dobrogea; am să le descriu, dar abia la toamnă“, C. Moisil nu uita să se intereseze de starea lucrării lui Marțian, realizată în colaborare cu pictorul Simon, asupra miniaturilor din colecția acestuia⁶.

În corespondența dintre cei doi învățați, firesc, subiectele de istorie generală ocupă locul principal, dovada făcînd-o serviciile de informare ce și le aduc reciproc. Astfel, Marțian îi împrumuta curent documente pe care C. Moisil le copiază, urmărind mai ales peceteile și sigiliile. Convins de necesitatea valorificării lor, el îi propunea „o publicațiune, care să apară de 2—3 ori pe an și în care să se cuprindă bogatul material ce există în Năsăud, la Dta, Șimon și Artene Mureșianu plus reproducerea ornamentelor din vechile Dtale codice. Cred că s-ar putea realiza și am să mă pun pe lucru, dacă ești și Dta de această părere“. Preconizînd o astfel de valorificare, „în volume de cîte 150—160 pg. formatul «Vieții Românești» și avînd fiecare volum cîte 2—4 table colorate reprezentînd miniaturi și ornamente. Titlul ar fi d.e. «Documente și relații istorice și arheologice din Ardeal», așa că în fiecare volum pe lângă documente și notițe istorice, s-ar cuprinde și notițe arheologice“⁷, C. Moisil prefigura o serie de mare necesitate pentru reflectarea istoriei românilor.

Dealtminteri fiecare prilej epistolar era folosit pentru informații: îi arăta că la Academie exista *Cronica lui Șincai* (1844), din care se publicase doar un volum; îi cerea cuprinsul scrisorilor dintre Sig. Bathory, Matei Basarab, Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan, pe care Marțian le avea în colecție⁸.

La finele anului 1908 Moisil scria că „este foarte mult ocupat cu aranjarea materialului și redactarea textului «Excursiunilor arheologice în Dobrogea» și, în acest sens, „Articolele din «Convorbiri (literare)» sunt numai fragmente din studiile pregătitoare pentru «Excursiuni». Întreaga lucrare va cuprinde 3 părți: 1 De-alungul *limes*-ului roman, în cari voi descrie toate localitățile romane de pe malul Dunării și din interiorul Dobrogei, dela Durostor (Silistra) pînă la țarmul mării. 2 Cetățile grecești din Dobrogea, adică descrierea ruinelor și istoricul cetăților Istros, Tomis, Callatis. 3 Tezaurul de la Bădila, studiu asupra vechei numismatice românești“⁹.

Știrile ce priveau propria-i muncă, le completa totdeauna cu altele ce-l interesau pe colecționarul năsăudean. Ca de exemplu: „Monseniorul Netzhammer¹⁰ nu și-a scos încă lucrările în volum. Ultima broșură a sa este «Während der Revolution durch Mazedonien», o foarte interesantă descriere de călătorie prin Macedonia, în care laudă pe aromâni, parcă ar voi să-i convertească la catolicism. De altfel —, sublinia C. Moi-

---

vașul“ fiind îndemnat și de un alt fruntaș al intelectualității transilvănene, Elie Dăianu.

⁶ Idem. Revine în 1910, într-o carte poștală, propunîndu-i „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice“ ca loc de publicare.

⁷ Scrisoare, Poiana Țapului, 9/22 august 1908, în loc. cit., Dosar 6, f. 1.

⁸ Ibidem.

⁹ Scrisoare, Tulcea, 22 noiembrie/5 decembrie 1908, f. 2—3.

¹⁰ K. Netzhammer, episcop catolic la București, pasionat cercetător și colecționar, autor al unor importante lucrări de istorie și memorialistică.

sil — am intrat în tratative cu un om de încredere al lui, ca să-ți trimit și Dtale broșurile câte mai sunt, căci din comerț nu se pot căpăta¹¹.

Repertoriul lui Marțian — prima lucrare de specialitate de acest tip din istoriografia veche românească — a stîrnit un interes firesc. C. Moisil declarînd: „am rămas uimit de mulțimea datelor ce conține și de marele număr de opere consultate. Primește prin urmare sincerele mele felicitări pentru această frumoasă și merituosă lucrare, despre care sper să public în curînd și o dare de seamă într-o revistă de specialitate de a noastră. De altă parte am de gînd să te imitez publicînd și eu un indice asupra localităților istorice din Dobrogea, de sigur cu mult mai restrîns decît al Dtale¹².

Subiect permanent, numismatica revine mereu în preocupările celor doi istorici. Așa, în 1914, C. Moisil se interesa de colecția de „monete barbare“ a grofului Desewffy, adăugînd, normal, informații privitoare la documentele pe care Marțian intenționa să le vîndă, pe altele să le doneze Academiei Române¹³. Insetat de cunoașterea documentelor, C. Moisil cerea date noi asupra *Evangheliarului de la Feleac*¹⁴, pe care „aș vrea să le public, împreună cu panaghiarul ce mi-ai împrumutat, în nr-ul proxim al Buletinului¹⁵.

Ca o recunoaștere firească a preocupărilor, dar și — esențial — datorită propunerii lui Moisil, I. Marțian era ales în 1919 ca membru corespondent al Societății Numismatice Române. Argumentul alegerii sale era explicit precizat astfel: „Activitatea ce ați depus-o pînă acum pentru colecționarea monumentelor numismatice și pentru publicarea informațiilor privitoare la descoperiri de tezaure monetare, ne face să sperăm că veți fi pentru Societatea noastră un prețios reprezentant, care să ne informeze despre descoperirile monetare din ținutul Năsăudului¹⁶. Era și aceasta o expresie a continuului interes pe care C. Moisil l-a păstrat locului natal și oamenilor de cultură de acolo. Legăturile sale cu Marțian arată, desigur, preocupări esențialmente științifice, care cu atît mai mult ilustrează modul în care savantul — ajuns de-acum o personalitate națională (președinte al Societății Numismatice Române, director general al Arhivelor Statului, numismatul Academiei Române) — se îngrijea de cunoașterea istoriei transilvănene.

¹¹ Idem, nota 9. Subtil și condescendent ironic, C. Moisil își întreba și îndemna corespondentul: „Ce achizițiuni noi ai mai făcut? Pe ce bibliotecă nobiliară ai mai pus mîna? Mai scrie-mi din cînd în cînd, ori de cîte ori afacerile de bancă îți dau răgaz. Salutări cordiale Dtale, complimente năsăudenilor.“

¹² Scrisoare, Tulcea, 3 februarie 1910, în loc. cit., Dosar 6, f. 5.

¹³ Vezi scrisoare, București, 4/17 august 1914. Din fosta lui colecție au ajuns la Academie mai multe piese numismatice, de bibliologie și documente, „drumul“ lor fiind înlesnit de C. Moisil; altele, de artă populară și etnografie, au intrat, prin donație, în colecția Muzeului de artă populară condus de Al. Tzigara Samurcaș, începînd din 1908, un rol activ jucînd fratele lui C. Moisil, Iuliu, ce a îndeplinit aici, cîțiva ani, funcția de secretar.

¹⁴ *Evangheliarul* — deținut de Elie Dăianu în custodie — îi fusese împrumutat fără știrea custodelui, care-l reclamă îngrijorat de soarta prețioasei tipărituri, cf. loc. cit., Scrisoare E. Dăianu, 20 februarie 1907, Dosar 4.

¹⁵ Idem, supra nota 13.

¹⁶ Scrisoare, antet Societatea Numismatică Română, 18 mai 1919, loc. cit., Dosar 6, f. 8.

În anul 1920, cînd se republică *Repertoriul*, el scria: „Iubite Frate Marțian. Îți mulțumesc și te felicit pentru «Repertoriu». E o lucrare admirabilă, care va aduce mari servicii celor ce se ocupă de chestiile arheologice și numismatice. Singurul defect e, că nu are și o hartă, cum avea ediția nemțească... Mi-a plăcut prefața... Cine are urechi de auzit, să audă...”¹⁷. Folosind ocazia — și de această dată — el îi solicita lui Marțian „o notiță despre moneta dacă cu inscripție ar fi bine venită; mi-ai mai putea scrie ceva despre tezaurele găsite de tine sau despre alte chestii numismatice ardelenene”¹⁸.

Dintr-o altă scrisoare, din iarna anului 1921, cunoaștem alte aspecte privindu-i pe cei doi învățați. Astfel, la București — spune Moisi — „Comorile ardelenene» au făcut o foarte bună impresie în toate cercurile cărturărești, căci pentru mulți chestiile acestea erau prea puțin cunoscute”. Apoi, «Monetele dace» n-au putut apare decît de curînd din cauza ilustrațiilor. Cu toată osteneala ce și-a dat zincograful n-a putut scoate bine decît cele 2 monete ce s-au publicat, celelalte a trebuit să le lăse afară și să le publice numai descrierea. Mi-ar place însă mult și ai face mare serviciu arheologiei noastre, dacă ai publica în «Cronica» scurte articole despre obiectele antice mai importante din colecția ta, sau știri despre antichitățile din Transilvania. De aceea i-am dat «Cronicii» și un caracter general arheologic, ca să putem aduce la cunoștința publicului comorile noastre arheologice. Prin urmare trimite-mi ce crezi mai potrivit și public cu plăcere”¹⁹.

Cu același prilej, numismatul îi mai comunica o știre care confirmă aspecte legate de activitatea lui Marțian pe linia ocrotirii monumentelor istorice, și anume: „Știam că faci parte din CMI (Comisiunea Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania, n.a.) și mi-a spus Lapedatu că prima publicație a Secției voastre va fi lucrarea ta despre cetățile dace. I-am recomandat-o și eu călduros și după cum am înțeles dela el, mă așteptam să apară prin octombrie trecut”²⁰.

Și cu alte ocazii C. Moisi nu-l va uita pe prietenul său mai vîrstnic. O dovedește, de pildă, circulara trimisă la 25 noiembrie 1923 privitor la înființarea „Revistei arhivelor”²¹, cu care ocazie i se adresa lui Marțian invitația de colaborare la această prestigioasă publicație editată din inițiativa proaspătului numit director general la Arhivele Statului.

Probînd — și prin intermediul știrilor cuprinse în corespondența utilizată de noi — interesul nestrămutat purtat istoriei în general, și istoriei Transilvaniei în primul rînd, pe aceasta înțelegînd-o ca parte componentă a istoriei românilor, cei doi învățați transilvăneni, C. Moisi și I. Marțian, oferă peste decenii revelația unor frumoase și fructuoase relații de colaborare științifică și omenești. Prietenia dintre ei, izvorită din iubirea de neam, de locurile și oamenii Năsăudului, cultivată în spiritul unei tradiții

¹⁷ Idem, 30 decembrie 1920, loc. cit., Dosar 6, f. 13.

¹⁸ Ibidem. Vezi și C. Moisi, *Dare de seamă despre Repertoriul arheologic*, în „Cornica”, nr. 9—10, 1921.

¹⁹ Scrisoare, antet Societatea Numismatică Română, 1 decembrie 1921, loc. cit., Dosar 6, f. 13.

²⁰ Ibidem. Cu același prilej îi cerea să-i trimită lui L. Ruzicka, numismat viețez, un exemplar din *Repertoriul arheologic*.

²¹ Invitația în loc. cit., Dosar. 6.

ce includea și obligația de a le reflecta acestora istoria lor specifică — ca și contribuția la istoria Țării — ilustrează elocvent nu numai stări sufletești sau preocupări științifice, ci și spiritul raporturilor dintre românii transilvăneni.

IOAN OPRIS

CORRESPONDENCE BETWEEN TWO HISTORIANS FROM TRANSYLVANIA:
CONSTANTIN MOISIL AND IULIAN MARȚIAN

(Abstract)

The letters included in this selection of *Correspondence between C. Moisil and I. Marțian* provide evidence about the traditional links between Romanian intellectuals. They describe some of the cultural and scientific realities in the first three decades of the twentieth century that were common to all the regions inhabited by the Romanians and were sponsored by Bucharest-based institutions. The two historians, both of them natives of the Năsăud county, Transylvania, reflect in their correspondence their specific research interests and their concern for the appropriate preservation and utilization of various historical sources.